

bilig

Sayı 7 / Güz-1998

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkish World
Журнал Общественных Наук Тюркского Мира

Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler

Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler
Türk Cumhuriyetlerinden Gelen İlk Öğrenciler ve Deneyimleri
Tarih Halkın Zenginliğidir
Kemâl Tahir Demir
Necati Bey'den Baki'ye "Döne Döne"
Nizâmi-yi Gencevî'nin Hayatı ve Eserleri
Mâhlar Ayım Nâdire
Hüveydâ
Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi
Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü
Mahtumkulu'da Çağatayca ve Oğuzca Unsurlar
Şeyh Baba Yusuf'un Hayatı ve Eserleri
Masallarda Öteki Dünya Anlayışı
Ahıska Türklerinin Menşei
Kazakistan'da Ulusal Hareketler
XX. Yüzyıl Başlarında Kazakistan'da Fikrî ve Edebî Hareketler
Kazakistan Finans Sistemi
Kırgızistan'ın Üç Büyük Şehrinin Üzerine
"Ötken Günler" Romanında Üslûp Özellikleri
"Hadikatü's-Süeda"nın Tenkidî Metinleri Üzerine

Emin ÇARIKÇI
Hürriyet ERSOY
İsmail MİZİULU
Şerif AKTAŞ
Osman HORATA
Nazir AKALIN
Mahbube KADİROVA
Nusretulla CUMAHOCA
Muratgeldi SÖYEGÖV
Ali Abbas ÇINAR
Mehmet KARA
Ahmet KARTAL
Fuzulî BAYAT
Mustafa KALKAN
Haluk ÖLÇEKÇİ
Aşur ÖZDEMİR
Cengiz KELEŞ
Levent DOĞAN
Mustafa BALCI
Ataemi MİRZAYEV

Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne Yardım Vakfı Yayınıdır
Published by Foundation of Ahmet Yesevi University

Издание фонда Поддержки Университета Х. А. Яссави

MAHTUMKULU'NUN ŞİİRLERİNDE ÇAĞATAYCA VE OĞUZCA UNSURLAR*

Yard. Doç. Dr. Mehmet KARA

*Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*

ÖZET

Mahtumkulu, önemli bir Türkmen şairi ve düşünürüdür. Kendi boyunun ağzını yazı dili seviyesine yükselten söz ustasıdır. Ondan önce yaşamış olan Bayram Han ve Vepayı gibi Türkmen şairleri eserlerini Çağataycayla yazarken; Mahtumkulu, bu yolu izlemeyip Çağatayca unsurlardan da faydalanmakla birlikte şiirlerini Oğuzcayla yazmıştır. Bu yüzden Mahtumkulu'nun Oğuzca ağırlıklı bir dille yazdığı şiirlerde yer yer Çağatayca serpişmeler bulunmaktadır.

İşte bu yönüyle onun şiirleri karışık dilli eserlerin taşıdığı özelliklere sahiptir. Karışık dilli eserlerde ol- fiili, yer yer bol- şeklindedir. bar- "gitmek, varmak", ber- "vermek" ve bar "var" kelimelerinin "b-"li şekilleri de bulunmaktadır. Yaklaşma hâli eki bazen "-a/-e", bazen "-ga/-ge"; yükleme hâli eki ise bazen "-ı/-i" , bazen de "-nı/-ni" şeklindedir. Ancak Mahtumkulu'nun şiirlerinde de görülen bu ikililikte bir kargaşa olmayıp zenginlik söz konusudur.

Anahtar kelimeler:

Mahtumkulu, Oğuzca, Çağatayca, Türkmençe

* 14 Mayıs 1998'de Aşgabat'ta yapılan "Mahtumkulu'nun Sanatında Hoca Ahmet Yesevî Tesiri" adlı uluslararası konferansa sunulan bildiri.

Giriş

«Kelime bitmez; eğer biterse, insanoglunun zengin gönlü yeni kelimeler türetir.» sözünü ilk duyduğumda derin bir düşünceye dalmıştım.

Bazı insanlar vardır ki; onların gönül zenginliğinin sınırları ülkelerin hudutlarını aşır gider. Bunlar, içinde yaşadıkları toplumlara öte dünyalardan kelimeler devşiren ve yüz yılların sırlı perdelerini milletleri için aralayan şahsiyetlerdir. «Arı biziz, bal bizdedir.» diyecek kadar metanetli olan, gücünü içinde bulan böyle insanların en önemlilerinden üçü bizce Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre ve Mahtumkulu Pırağı'dır.

Bunlardan Mahtumkulu, sadece şair olmayıp aynı zamanda bir düşünür ve mutasavvıftır. Kendi boyunun ağzını yazı dili seviyesine yükselten büyük bir söz ustasıdır. Bütün bu özelliklerinden dolayı, yeni dönemde yaşamış bir Türkmen şairi onun için; «*Halkı öçmez çırağı / Ulu ussat Pırağı*» (Halkın sönmez ışığı / Büyük üstad Pırağı) demiştir. Gerçekten de onun şiirleri, kendi geleneklerini tam olarak yaşayamadıkları zamanlarda ve daraldıkları kısıtlı mekânlarda Türkmenler için geniş dünyalara açılan aydınlık bir pencere; bir çıkış yolu olmuştur. Nitekim ne zaman bir Türkmen kardeşime rastlasam, konuşmasını Mahtumkulu'dan bir şiir parçası okuyarak güçlendirmekte, söylediklerine bu şiirlerden deliller aramaktadır.

Mahtumkulu'ya Türkmenlerin derin hürmet beslediklerini ve ona saygıda kusur etmediklerini, daha önce kısıtlamalar yüzünden yayımlanamamış şiirlerinin toplandığı kitaba «*Bağışla Bizni*» (Bağışla Bizi) adının verildiğini görünce bir kez daha anlamış oldum.

Yukarıda, Mahtumkulu'nun Türkmen ağzını yazı dili seviyesine yükselttiğinden söz etmiştik. Kendinden önce yaşamış olan Bayram Han ve Vepayı gibi Türkmen aydınları eserlerini Çağataycayla yazarken; Mahtumkulu, bu yolu izlemeyip Çağatayca unsurlardan da faydalanmakla birlikte şiirlerini Oğuzcayla yazmıştır. Bu yüzden onun şiirleri karışık dilli eserlerin taşıdığı özelliklere sahiptir.

«Karışık dilli eserler» ya da bir başka ifadeyle «olga-bolga» meselesi, Türkologları uzun süre meşgul etmiştir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu

eserlerle ilgili kısa bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Karışık Dilli Eserlerin Özellikleri

11-12. yüzyıllara kadar konuşma dili olarak varlığını sürdüren Oğuz Türkçesi, bu yüzyıllarda yazı dili hâline gelmiştir. Oğuzcanın ilk ürünlerinde Doğu Türkçesi özelliklerine de rastlandığı için bunlar, karışık dilli eserler [Bkz. Buluç, 1964; Canpolat, 1968; Korkmaz, 1968; Tekin, 1974; Mansuroğlu, 1988] olarak nitelendirilmiştir. Karışık dilli eserlerde *ol-* fiili, yer yer *bol-* şeklindedir. *bar-* "gitmek, varmak", *ber-* "vermek" ve *bar* "var" kelimelerinin "b-'li" şekilleri de bulunmaktadır. Yaklaşma hâli eki, zaman zaman "-ga/-ge"; yükleme hâli eki ise "-nı/-ni" şeklindedir. Oysa Eski Anadolu Türkçesinde *bol-* fiilinin "b"si düşmüştür. *bar-*, *ber-* ve *bar* kelimelerinin başında bulunan "b"ler "v-"ye dönmüştür. Yaklaşma hâli eki, "-a/-e"; yükleme hâli eki de "-ı/-i" şeklindedir.

Öte yandan karışık dilli eserlerde, Eski Anadolu Türkçesinin sonraki dönemlerine ait ürünlerde hiç rastlanmadığı halde, günümüz Türkmencesinde yaygın olarak kullanılan kelime ve şekiller bulunmaktadır. Bazı kelimeler ise, Eski Anadolu Türkçesindeki kullanım özelliğiyle değil de Türkmencedeki kullanımla karşımıza çıkmaktadırlar: *aylak* "oraya" (Tkm. *eylk*), *ayrıldı-ğ-a* "ayrıldık işte", *buylak* "buraya" (Tkm. *beylk*), *caban* "dünya, cihan", *die* "yalnız", *karıldı-ğ-a* "bir tarafa eğildik işte", *geçdi-le* "geçti ya, geçti işte", *geldi-le* "geldi ya, geldi işte", *mezemek* "benzemek", *şeber* "şehir", *yai* "yeni", *yiblik* "iplik".

Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Karışık Dilliliği Yansıtan Unsurlar

Mahtumkulu'nun Oğuzca ağırlıklı bir dille yazdığı şiirlerde yer yer Çağatayca serpintiler bulunmaktadır. Bu yönüyle onun şiirleri karışık dilli eserlerle benzerlikler gösterir. Ancak bu karışıklıkta bir kargaşa olmayıp zenginlik vardır. Mahtumkulu'nun şiirlerindeki bu özellik, yeni bir lehçenin nasıl oluştuğunu merak edenlere de ilgi çekici ipuçları vermektedir. Üzerinde duracağımız örneklerle konu daha iyi anlaşılacaktır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde "olmak" fiili, hem *ol-* hem de *bol-* şeklinde geçer. Günümüz

Türkmencesinde *bol-* şeklinde kullanılan fiilin Mahtumkulu döneminde "b"si düşmüş olarak görülmesi Oğuzca bir özelliktir. "b"li biçim ise Çağatayca kaynaklı olmalıdır. Aşağıdaki örneklerde aynı mısra veya dörtlük içerisinde söz konusu fiilin her iki türünün de yer alması dikkat çekicidir:

Ömrü *olsun* bş yüz yıldan ziyada,
Rekabıda duşman yörsün pıyada,
Özü hem susenden *bolğul* azada,
Sapar kılğu bir gün ağaç at bilen.
(II/36/3)*

Ger enayat *bolmasa* senden, açılmaz yolumuz,
Tutğun *olar* dayıma, *bolmaz* küşat ıkbalımız,
Cebr ile bimar *olup*, aşıfta *bolğan* halımız,
Rehm edip, sen sormasa, bir ayrı yarım galmaz-a.
(I/23/2)

Namarda mert *olan* kişi *il bolmaz*
(II/35/2)

Mahtumkulu, *bar-*, *ber-* ve *bar* kelimelerini Çağatay Türkçesinde olduğu gibi "b"li kullanmıştır: *bar* (I/18/8) "var", *baradır* (II/83/1) "gidiyor", *bardır* (I/19/3) "vardır", *barğan* (I/20/4) "giden", *berer* (II/73/2) "verir", *bergil* (I/10/5) "ver". Günümüz Türkmencesinde de bu kelimeler Mahtumkulu'nun şiirlerinde olduğu gibi "b"lidir. Oysa bu kelimelerin ilk sesinin Oğuzcada "v"ye dönmesi beklenirdi. Türkmenlerin yüzyıllarca Doğu Türklerine yakın bölgelerde ve zaman zaman onlarla iç içe yaşamış olması, belki de bu dönüşümün gerçekleşmemesinin en önemli sebebidir. Türkmen yurdunun coğrafi konumundan dolayı, Türkmence bazı özellikleri bakımından Azerbaycan, Gagauz ve Türkiye Türkçelerinden farklılaşarak kuzey veya doğu lehçelerine yaklaşır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde "-gan/-gen" sıfat fiil eki, hem Çağatay Türkçesindeki gibi "g"li hem de Oğuzcadaki gibi "g"si düşmüş olarak (-an/-en) geçer. Bu yüzden *barğan* (I/20/4) "giden", *besleğan* (II/38/4) "besleyen", *bolğan* (I/23/2) "olan", *durğan* (I/7/3) "duran", *getirğan* (I/8/9) "getiren", *suvlağan* (II/38/5) "sulayan" örneklerinin yanında *bakan* (II/10/3) "bakan", *duran* (I/8/4) "duran", *bükülen*

(III/36/1) "bükülen", *isln* (II/14/4) "isteyen", *okan* (II/10/3) "okuyan", *yiğladan* (III/25/5) "ağlatan", *yiğlan* (II/10/3) "ağlayan" örneklerini de görmekteyiz.

İlgi hâli eki: *ayralıknı* (I/17/4) "ayrılığın", *birevni* (II/3/2) "birisinin", *gulnu* (I/8/5) "kulun", *ölümni* (II/36/2) "ölümün", *pelekni* (III/5/4) "feleğin" örneklerinde olduğu gibi hem Çağataycaya uygun olarak hem de *dağı* (I/14/7) "dağın", *göğü* (I/14/7) "göğün", *peleği* (III/8/4) "feleğin", *merdi* (II/35/2) "merdin", *tutğanı* (II/35/2) "tutanın", *yeri* (I/14/7) "yerin" örneklerinde olduğu gibi Oğuzcaya uygun olarak şiirlerde yer almıştır.

Yaklaşma hâli eki: *lemğe* (I/14/6) "dünyaya, âleme", *birevğe* (II/3/3) "birisine", *dünyğe* (II/3/1) "dünyaya", *kimğe* (III/25/2) "kime", *kişiğe* (II/35/5) "kişiye", *periğe* (III/20/2) "perive", *resulğa* (II/3/7) "peygambere", *yağşığa* (II/3/4) "iyiye" örneklerinde Çağataycada olduğu gibi "g"si düşmemiş şekliyle: *leme* (II/28/3) "dünyaya, âleme", *derde* (II/14/3) "derde", *dünyye* (II/24/1) "dünyaya", *emrine* (II/7/4) "emrine", *ırağa* (III/13/4) "uzağa", *kitaba* (II/21/2) "kitaba", *piğambere* (II/32/4) "peygambere", *yağşılara* (II/35/3) "iyilere" örneklerinde ise Oğuzcada olduğu gibi "g"si düşmüş hâliyle kullanılmıştır.

Şu örneklerde yükleme hâli eki, Çağataycada olduğu gibidir: *lemni* (II/16/3) "dünyayı, âlemi", *dövlerni* (II/16/3) "devleri", *gözellerni* (III/35/3) "güzelleri", *namartnı* (II/3/3) "namerdi", *sözümni* (I/18/8) "sözümü". Bazı örneklerde ise ekin Oğuzcadaki kullanımını görmekteyiz: *peleği* (III/6/3) "feleği", *yamanı* (II/34) "kötüyü".

Bazı kelimelerde, Çağataycada olduğu gibi, zamir "n"si bulunmamaktadır: *sanıda* (III/19/3) "sayısında", *yanıda* (III/19/3) "yanında", *pikriden* (II/36/2) "fikrinden", *belasığa* (II/3/6) "belâsına". Bazı kelimelerde ise, Oğuzca özellik ön plâna çıkarılarak zamir "n"sine yer verilmiştir: *tününde* (I/14/1) "gecesinde", *gününde* (I/14/1) "gününde", *dağında* (I/16/1) "dağında", *boynundan* (I/16/1) "boynundan", *içinde* (II/5-1) "içinde".

Son olarak Oğuzcayla Çağatay Türkçesini birbirinden ayıran ve "değil" anlamına gelen iki önemli kelimeyi de şairin kullandığını belirtmek istiyoruz. Bunlardan *dl* (III/25/4) Oğuzcaya, *imes* (I/19/7) ise Çağataycaya mahsustur.

Sonuç

Görüldüğü gibi Mahtumkulu, şiirlerinde hem Çağatayca hem de Oğuzca unsurlara yer vermiştir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde kullandığı *ol-* ve *dl* kelimeleri Oğuzca, *bol-* ve *imes* kelimeleri ise Çağatayca kaynaklıdır. Şairin bazı kelimelerinde ise Çağataycada olduğu gibi zamir "n"si bulunmamaktadır. Yine onun bazı kelimelerde kullandığı "-gan/-gen" sıfat-fiil eki, "-nı/-ni" ilgi hâli

eki, "-ga/-ge" yaklaşma hâli eki, "-nı/-ni" yükleme hâli eki Çağatayca kaynaklı; bu eklerin "-an/-en", "-ın/-in", "-a/-e" ve "-ı/-i" şekilleri ise Oğuzca kaynaklıdır.

Bu hususlar, bir yandan Mahtumkulu'nun şiirlerinde kullandığı dil malzemesinin kaynağını zihnimizde netleştirirken bir yandan da Türkmencenin omurgasının nasıl teşekkül ettiği konusunda bize önemli bilgiler sunmaktadır. ■

KAYNAKLAR

- Aşirov, Annağurban, (1995), *Mağtımğulını Golyazmalarını İzarlaap*, İlim, Aşgabat, 180 s.
- Baymiradov, Amanmirat, (1983), *Mağtımğulı Hakında Rovaayatlar ve Legendalar*, Türkmenistan İlimlar Akademiyası, Aşgabat, 196 s.
- Biray, Himmet, (1992), *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 538 s.
- Buluç, Sâdettin, (1964), "Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik'ten Derlenmiş Koşuklar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1963*, s.161-201.
- Canpolat, Mustafa, (1968), "Behcetü'l-Hadâ'ik fi Mev'izeti'l-Halâ'ik", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-1967*, s.165-175.
- Cütdiyev, B.-A. Mülkamanov, (1992), *Mağtımğulı Bağışla Bizni -Çap Edilmedik Goşğular-*, Tuuraan-1 Neşiryaatı, Aşgabat, 48 s.
- Gurbanshedov, Gurbandurdi, (1991), *Mağtımğulı*, Tuuraan, Aşgabat, 48 s.
- Jyrkankallio, P.-A. D. Bennigsen-G. Hazai-F. Wendt-K. H. Menges, (1992), *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları*, Çeviren: Kemal AYTAÇ, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Kara, Mehmet, (1992), "Türkmen Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. III, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 669-683.
- _____, (1996), "Çağdaş Türkmen Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı V (Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)*, Sayı 531, ss. 852-889.
- Korkmaz, Zeynep, (1968), "Eski Bir Kudurî Çevirisi", XI. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler-1966*, s. 225-231.
- Mansuroğlu, Mecdut, (1988), "Şeyyad Hamza'nun Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1956*, 2. Baskı, s.125-144.
- Meredov, A.-S. Ahallı, (1988) *Slovar Turkmenskoy Klassičeskoy Literaturı/Türkmen Kalassıkı Edebiyatının Sözlüğü*, Türkmenistan Neşiryaatı, Aşgabat.
- Mülkamanov, A. - M. Övezgeldiyev - M. Çaryev -A. Nuryağdiyev - G. Nazarov, (I. Cilt 1992, II. Cilt 1994, III. Cilt 1996), *Mağtımğulı (Şiğirler)*, "Türkmenistan", Aşgabat, I. Cilt 320 s., II. Cilt 272 s., III. Cilt 368 s.
- Tekin, Şinasi, (1974), "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-bolga' Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1973-1974*, s. 59-157.

THE CHAGATAI AND OGHUZ ELEMENTS IN THE POETRY OF MAHTUMKULU

Asst. Prof. Mehmet KARA, PhD

*Instructor in the Department of Turkey Studies,
Faculty of Letters, Kirikkale University*

ABSTRACT

Mahtumkulu is an outstanding Turkoman poet and thinker. He is a master of rhetoric, promoting the dialect of his ancestors to the level of writing.

The Turkoman poets such as Bayram Khan and Vepayı who preceded Mahtumkulu composed their poetry in Chagatai, but Mahtumkulu, while making use of Chagatai elements in his works, composed his poetry in Oghuz.

Therefore, there are Chagatai elements scattered in the poetry of Mahtumkulu who

composed them mainly in Oghuz.

His poetry, accordingly, contains elements that are found in the works of mixed languages. In the works written in more than one language, the verb *-ol* [to be] is expressed in the form of *-bol*. There are forms of *-var* [there is] and *-ver* [give] with the letter *-b* instead of *-v* at the beginning.

The dative form is written as “*-a/-e*” or “*-ga/ge*” and accusative form is written as “*-ı/-i, sı/si*” or “*-nu/-ni*”. Even in this duality which is observed in the poetry of Mahtumkulu, there is no conflict but enrichment.

Key Words:

Mahtumkulu, Oğuzca, Chagatai, Turkmenish

ЧАГАТАЙСКИЕ И ОГУЗСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В СТИХОТВОРЕНИЯХ МАХТУМКУЛУ

Мехмет Кара, Доцент

*Преподаватель Отдел Турецкого языка и литературы Факультета
Естественных Наук и Литературы Университета Кырыккала*